

*В. Л. Лапшина,
канд. соціол. наук*

*VICTORIA L. LAPSHINA,
Ph. D. in Sociology*

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ

Abstract. The article examines the notion of professionalism and provides a range of its definitions. Professionalism is seen as a multi-level phenomenon. The article distinguishes between the primary and secondary professionalism in their various forms, and outlines the impact of professionalism upon society's social and economic development.

Останні роки відзначаються певним заповненням «вакууму» у сфері трудової мотивації, який був характерний для стану економічного і господарського життя України початку 1990-х рр. На перше місце в трудовій мотивації особистості активно виходить прагнення до професійного вдосконалення і професійного зростання. Однією з найважливіших рушійних сил соціальної динаміки при цьому стає професіоналізм як складне, багатоаспектне явище, що припускає посилення соціальної активності особистості і збільшення ступеня її відповідальності як за власну долю, так і за підвищення ефективності соціально-економічних й політичних процесів у

суспільстві в цілому. Проблема становлення професіонала – це, у першу чергу, проблема особистісного і соціального розвитку фахівця як суб'єкта соціальної дії. Сучасний професіонал повинен бачити свою професію в усій сукупності її широких соціальних зв'язків, знати пропонувані до неї і її представників вимоги, розуміти зміст і специфіку своєї професійної діяльності, орієнтуватися в колі професійних завдань і бути готовим вирішувати їх в мінливих соціальних умовах. Усі необхідні професійні знання, уміння і навички, норми поведінки і ціннісні орієнтири, ідеали і внутрішні структури особистості формуються в процесі професіоналізації особистості.

Категорія «професіоналізація» досить часто використовується в науково-дослідній літературі з аналізу проблем професій і професійної діяльності. В одних роботах дається визначення цього поняття, в інших його предметний зміст впливає з контексту. Систематизувавши їх, можна виділити такі групи визначень поняття професіоналізації:

1. Педагогічні визначення, в яких професіоналізація розглядається як професійне навчання. Найчастіше тут під професіоналізацією розуміється спеціальна професійна підготовка суб'єкта до майбутньої професійної діяльності, тобто саме професійна освіта [1, с. 10].

2. Акмеологічні визначення розкривають професіоналізацію як процес і результат системних перетворень особистості працівника, що включають взаємозалежні прогресивні зміни підсистеми професіоналізму діяльності (розвитку професійної компетентності, професійних навичок і вмінь), підсистеми професіоналізму особистості (розвитку здібностей, професійно важливих і індивідуально-ділових якостей, рефлексивної організації і рефлексивної культури, творчого й інноваційного потенціалу, мотивації досягнень), підсистеми нормативності діяльності і поведінки (формування професійної і моральної системи регуляції поведінки, діяльності і стосунків) і підсистеми продуктивної Я-концепції [2, с. 125–126].

3. Соціально-економічні визначення розуміють професіоналізацію як розвиток і реалізацію людських трудових ресурсів у ході трудової діяльності. У рамках даного підходу професіоналізація розкривається як умова розвитку людських трудових ресурсів, як процес включення (або виключення) індивіда в соціально-економічну

практику через сферу зайнятості. Це дає змогу зробити висновок про її суперечливий характер, оскільки соціально-економічні умови призводять до порушення принципів свободи і добровільності професійного вибору, бо останній прив'язується до потреб ринку праці, які, у свою чергу, викликають ще одне протиріччя – між рівнем професійного потенціалу працівника і характеристиками, пропонованими щодо цього потенціалу на ринку праці [3].

4. Соціологічні діяльнісні визначення, в яких професіоналізація характеризується як професійна реалізація, приналежність до певного професійного співтовариства, одна з форм самореалізації людини в ході її професійної діяльності, тобто професіоналізація в даному випадку фактично отожднюється із самим процесом професійної діяльності.

5. Соціологічні стратифікаційні визначення визначають професіоналізацію як спосіб отримання соціального статусу через професію. У рамках даного визначення професіоналізація розуміється як «процес, за допомогою якого посада формує претензію на статус і, отже, винагороду та привілеї професії» [4, с. 104].

Узагальнюючи ці визначення, можна зробити висновок про те, що у широкому значенні професіоналізація являє собою процес, в результаті якого у працівника формується об'єктивна (наявність знань, умінь, навичок та професійно важливих якостей) і суб'єктивна (усталена адекватна мотивація) готовність до професійної діяльності.

Професіоналізм є результатом цього процесу, показником успішності його здійснення, якісною характеристикою фахівця. Тобто професіоналізм

виступає як певна соціальна перспектива, більшою або меншою мірою доступна кожному фахівцеві. По суті професіоналізація – це процес становлення і розвитку професіоналізму. Професіоналізація особистості в широкому плані припускає два взаємозалежних компоненти – психологічний та соціальний. Психологічний аспект професіоналізації, відбитий у понятті «професійний розвиток», характеризує становлення професійної самосвідомості, розвиток внутрішніх особистісних структур працівника, які забезпечують ефективне виконання ним своїх професійних функцій. Соціальний аспект, відбитий у понятті «професійна соціалізація», пов'язаний з формуванням професійних знань, умінь, навичок, засвоєнням соціально-професійних норм, становленням особистості як суб'єкта професійної діяльності.

Незважаючи на безумовну важливість психологічної складової становлення професіонала, професіоналізація особистості по своїй суті є соціальним процесом, невід'ємним компонентом загальної соціалізації особистості. Соціальний характер професіоналізації обумовлений, перш за все, соціальним змістом професійної діяльності, який виникає і посилюється в ході суспільного розподілу праці, має інституціональний характер і набуває все більшого значення в міру ускладнення соціальних зв'язків і механізмів у суспільстві. Саме тому ми вважаємо, що у вузькому значенні професіоналізація – це професійна соціалізація особистості, яка передбачає засвоєння та активне успішне втілення у свою діяльність професійних норм, цінностей, знань, умінь і навичок, становлення та розвиток професійної культури та етики. Отже, професійна со-

ціалізація – це процес, за допомогою якого людина прилучається до певних професійних цінностей, включає їх у свій внутрішній світ, формує професійну свідомість, об'єктивну і суб'єктивну готовність до професійної діяльності.

Як один з напрямів процесу загальної соціалізації особистості професіоналізація являє собою різноманітне і багатоступінчате явище. Тому за певних доповнень можна погодитися з доцільністю виділення первинної і вторинної професіоналізації [3, с. 5–6]. Первинна професіоналізація – це процес становлення фахівця. Вона містить у собі отримання професійних знань, умінь і навичок, необхідних для успішного початку професійної діяльності, тобто набуття спеціальності. Відповідно, первинна професіоналізація безпосередньо пов'язана з професійною освітою, метою якої і результатом є становлення фахівця. Саме тому вона може бути охарактеризована як спеціалізація – період формування спеціаліста. Відповідно, показником успішного проходження етапу первинної професіоналізації є закінчення професійної освіти й одержання професійної кваліфікації.

Специфіка первинної професіоналізації (спеціалізації) полягає в тому, що в її процесі особистість стає справжнім суб'єктом професійної діяльності і професійних відносин, набуває професійного статусу і, таким чином, дістає можливість активної і функціональної участі в соціальних процесах. Вторинна професіоналізація має за мету перетворення фахівця в професіонала, тобто комплексний (психологічний, соціальний і світоглядний) розвиток особистості, формування особливої професійної майстерності, творчого підходу до професій-

ної діяльності. Вторинна професіоналізація являє собою безпосереднє становлення і розвиток професіоналізму особистості в ході трудової діяльності на основі накопичення і використання професійного досвіду, професійної активності і широкого світоглядного підходу до вирішення професійних завдань. Фактично, вторинна професіоналізація передбачає досягнення вершини «піраміди потреб» Маслоу – потреби в самоактуалізації.

Таким чином, з одного боку, процес професіоналізації набуває певного ступеня завершеності в разі досягнення особистістю професійної зрілості, яка характеризується набуттям високої професійної майстерності і статусу; з іншого боку, професіоналізація триває протягом усього професійного життя людини, оскільки удосконалення професійної майстерності і розвиток професіоналізму не обмежено якими-небудь часовими рамками.

Професіоналізація особистості протікає в різних формах, які умовно можна поділити на опосередковані і безпосередні. Опосередковані (об'єктивні) форми процесу професіоналізації пов'язані з виходом людини на ринок праці і включенням її у соціально-професійну структуру суспільства, що потребує формування та розвитку професійно важливих якостей. При цьому професіоналізація виступає наслідком, тобто «функцією, а не аргументом» в соціалізації особистості.

Безпосередні (суб'єктивні) форми професіоналізації мають два аспекти прояву. Перший (зовнішній) передбачає цілеспрямовану діяльність певних соціальних інститутів або держави в цілому щодо професійної підготовки й професійного розвитку особистості, оскільки тільки високопрофесійний персонал організації може забезпечи-

ти найвищу ефективність її діяльності. Другий аспект (внутрішній) передбачає свідому активну участь людини в засвоєнні професійних знань, умінь і цінностей, її прагнення до професійної самореалізації, тобто професійне самовиховання. Співвідношення цих форм у процесі професіоналізації особистості в кожному конкретному випадку рухливе й неоднозначне. Проте, безумовно, центральним елементом первинної професіоналізації є об'єктивні та зовнішні суб'єктивні форми професіоналізації, а для вторинної професіоналізації великого значення набуває професійне самовиховання як спрямованість особистості на творчий розвиток власних професійних умінь і навичок. Категорія «професіоналізація» також може бути застосовна і до суспільства в цілому. Високий рівень розвитку сучасного суспільства, інтенсивність світових економічних, політичних і соціальних процесів, усе більше залучення до них України сприяють динамічному розвитку суспільного розподілу праці і, як наслідок цього, змін у професійній структурі сучасного українського суспільства. Збільшення кількості соціально-професійних груп, розвиток і зміцнення структурних зв'язків між ними, ускладнення змісту професійної праці, зростання вимог до якості професійної діяльності – усі ці процеси свідчать про професіоналізацію суспільства, інтенсивність якої залежить від конкретних історичних умов.

З іншого боку, в сучасних умовах активного суспільного розвитку винятково важливого значення для еволюції соціуму набувають суспільні відносини, що виникають з приводу здобуття тієї або іншої професії, обміну продуктами професійної діяльності і соціально-культурної взаємодії між різними про-

фесійними сферами. Професіоналізація суспільства як ускладнення професійної соціальної структури й інтенсифікація професійних відносин у суспільстві припускає пріоритет питань удосконалення професійних стосунків і розвитку професійної якості особистості, тобто безпосередньо пов'язана з результативністю процесів професіоналізації особистості. Таким чином, професіоналізація справляє різноплановий і різнорівневий вплив на соціокультурну динаміку суспільства. Професій-

на самореалізація особистості, яка відбувається в ході активної трудової діяльності, набуває особливого значення, тобто стає визначальним інтересом, пріоритетною життєвою орієнтацією і способом життя людини. Професіоналізація українського суспільства на сучасному етапі його розвитку приводить до зростання ролі професіоналізму особистості як найважливішого критерію соціальної стратифікації, фактора соціальної мобільності і соціокультурної динаміки.

-
1. Миронова Т. Л. Самосознание профессионала. – Улан-Удэ, 1999.
 2. Акмеология : Учеб. пособ./А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб.: Питер, 2003.
 3. Цык В. А. Профессионализация как социальный процесс <http://ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/11/16/0000183539/Tsvyk.doc>
 4. Большой толковый социологический словарь/Джери Д., Джери Дж. – Т. 2. – М., 1999.

Подано до редакції 09.06.2005 р.